

مهارت‌آموزی و میزان اثرگذاری آن در زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان^۱

سکینه، جعفری^۲

فاطمه زهرا عزیزیان^۳

چکیده

هدف پژوهش مهارت‌آموزی و میزان اثرگذاری آن در زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان بود که با رویکرد آمیخته اکتشافی انجام شد. جامعه آماری بخش کیفی، مدیران و آموزش‌دهندگان نهضت سوادآموزی استان سمنان در سال ۱۴۰۱ بودند که ۱۰ نفر طبق اصل اشباع نظری با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. جامعه آماری بخش کمی، آموزش‌دهندگان نهضت سوادآموزی استان سمنان در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ بودند که ۸۰ نفر با استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. ابزار پژوهش در بخش کیفی مصاحبه نیمه ساختاریافته و در بخش کمی پرسش‌نامه محقق‌ساخته بود. میزان پایایی در بخش کیفی با روش هولستی ۰/۸۶ محاسبه شد و روایی با استفاده از معیار کیفیت سنجیده و مورد تأیید قرار گرفت. در بخش کمی، برای محاسبه پایایی از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد، که آلفای کرونباخ برای همه ابعاد بالاتر از ۰/۷۰ به دست آمد. در بخش کیفی داده‌ها با روش تحلیل مضمون و در بخش کمی داده‌ها با آزمون آمار توصیفی تحلیل شدند. نتیجه تحلیل داده‌ها منجر به شناسایی ۲۲۰ مضمون پایه و ۴۱ مضمون سازمان‌دهنده در زمینه مهارت-آموزی سوادآموزان گردید که در قالب ۳ مضمون فراگیر به شرح ۱. مهارت‌های زندگی، ۲. مهارت‌های حقوق شهروندی، ۳. مهارت‌های عملی سازمان‌دهی شدند. نتایج بخش کمی نشان داد که آموزش مهارت‌های معنوی، مهارت اقتصادی در خانواده، همدلی، کاهش آلودگی، مهارت آموزشی و بهداشتی، مهارت شرکت در تجمعات، مهارت حقوق مربوط به مساوات، مهارت حداقل حقوق فرهنگی پایه و مهارت کاربردی در منزل بیشترین تأثیر را بر زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان دارد.

^۱ این پژوهش برگرفته از طرح پژوهشی می‌باشد.

^۲ نویسنده مسئول، استادیار، گروه مدیریت آموزشی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران.

sjafari.105@semnan.ac.ir

^۳ کارشناس ارشد مدیریت آموزشی، معاون آموزشی در آموزش و پرورش سمنان، سمنان، ایران، sa.pa4040@yahoo.com

نوع مقاله: مقاله علمی پژوهشی | موضوع مقاله: آمیخته (کمی و کیفی) / دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۴؛ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۲۹

واژگان کلیدی: مهارت‌آموزی، سوادآموزی، سوادآموزان، نهضت

مقدمه

جامعه به‌عنوان سیستم پویا و در حال تکامل برای بقا و دوام خود نیاز به بازتولید دائمی نیروهای متخصص برای مشاغل مختلف و رفع نیازهای جامعه دارد. امروزه فراگیری مشاغل به دلیل پیچیده بودن نیازمند آموزش است (شایگان، ۱۳۸۸)؛ بر این اساس امروزه آموزش سوادآموزی به‌عنوان یک عامل کلیدی برای رشد اقتصادی، ارتقای مهارت شغلی افراد و مهارت‌های زندگی اهمیت یافته است (نئومارک، جانسون، لی و شیف، ۲۰۱۱). برنامه‌ریزی سوادآموزی با این تصور بنا شده که بزرگسالان بی‌سواد باسواد شوند و این مفهوم به‌وضوح در ادبیات گستردهٔ آموزش سواد بزرگسالان بیان شده است (بروس، اسموند، راس، دوکی و بیٹی، ۲۰۱۰)؛ زیرا آموزش بزرگسالان یک پدیدهٔ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است (هوبکوا و سمرادووا، ۲۰۱۴). بنابراین یکی از شاخص‌های رشد در جوامع متمدن، میزان بهره‌مندی مردم آن کشور از حداقل سواد خواندن و نوشتن و یکی از نیازهای بشر دستیابی به اطلاعات به‌منظور کسب آگاهی و شناخت و استفاده از آن برای بهتر زیستن است (خادمی، کخدایی و آبام، ۱۳۹۵). با این وصف، بدیهی است که مبارزه با بی‌سوادی نه‌تنها در مقولهٔ توسعهٔ فرهنگی به‌عنوان نخستین گام قلمداد می‌شود، بلکه در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی نیز حائز اهمیت ویژه‌ای است. هرچه افراد جامعه به سمت باسواد شدن پیش روند، به‌یقین سیر تحول و رویکرد آن جامعه به سمت مفهوم توسعه تسریع خواهد یافت. درواقع، قدرت آموزش بزرگسالان طیف گسترده‌ای از حوزه‌ها در زندگی افراد را شامل می‌شود و بر انواع محیط‌های مختلف از خانواده تا محل کار تأثیرگذار است (یونسکو، ۱۹۹۷). بر این اساس در چند دهه گذشته، تصمیم‌گیرندگان اتحادیهٔ اروپا به آموزش سواد جهت توسعهٔ رقابت و اشتغال، نقش فعال شهروندی و توسعهٔ فردی توجه داشته‌اند و در سراسر اروپا عنایت ویژه‌ای به آموزش بزرگسالان به‌عنوان جمعیت فعال می‌شود (دیمیترسکو، ساریو و لاکروا، ۲۰۱۵).

امروزه کشورهای مرفقی دستیابی به فرهنگ و تمدن پیشرفتهٔ خود را مدیون عملکرد موفقیت‌آمیز علمی می‌دانند و می‌کوشند تا استعدادهای بالقوهٔ جوانانشان را بارور سازند. در این راستا در طول دههٔ گذشته، تغییرات مهمی در سیاست‌های آموزش بزرگسالان و آموزش مداوم در بسیاری از کشورها در سراسر جهان رخ داده است (آکسال و کارو، ۲۰۱۵). اما علی‌رغم اینکه اجتماع جهانی برای محو بی‌سوادی از سال ۲۰۲۰ میلادی آغاز شده و کشورها تلاش فزاینده‌ای را برای کاهش خسارات ناشی از بی‌سوادی سامان داده‌اند، لیکن بر اساس آخرین گزارش توسعهٔ انسانی ملل متحد در سال ۲۰۰۰ میلادی بیش از ۷۷۷ میلیون نفر در دنیا از نعمت سواد بی‌بهره‌اند و جوامع جهانی آثار بیسوادی را در قالب فقر اقتصادی و فرهنگی، بالا بودن نرخ مرگ و میر، بزهکاری، ناامنی، اعتیاد، طلاق، فروپاشی خانواده‌ها تحمل می‌کنند (باقرزاده، ۱۳۹۳). به این دلایل، در دهه‌های گذشته سوادآموزی بزرگسالان مورد توجه پژوهش‌های علمی و سازمان‌های جهانی قرار گرفته است. برای نمونه در اجلاس جهانی تعلیم و تربیت داکار، به سواد به‌عنوان هدفی اشاره شده است که در تمام کشورها باید

۱Neumark, Johnson, Li & Schiff

۲Bruce, Esmonde, Ross, Dookie & Beatty

۳Hubackova & Semradova

۴UNESCO

۵Dimitrescu, Sârbu & Lacroix

۶Aksakal & Kazu

به آن پرداخته شود. در این اعلامیه بر شش هدف در زمینه تعلیم و تربیت تأکید شده که دو مورد از این اهداف به آموزش سواد در بزرگسالان مربوط است. هدف چهارم اشاره به سوادآموزی بزرگسالان دارد و هدف ششم نیز خواندن و نوشتن و ریاضیات را به عنوان بخشی از برنامه‌های تعلیم و تربیت بزرگسالان در برمی‌گیرد (کیم، میراندا و اولاسیرگی، ۲۰۰۸). آموزش بزرگسالان فعالیتی است سازمان یافته به منظور ایجاد جامعه در حال یادگیری از طریق انتقال دانش و مهارت روزآمد به بزرگسالان؛ تا بتوانند در جهت تکامل و تعالی حرکت کنند و در سرنوشت جامعه خود از لحاظ اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی مشارکت فعالانه داشته باشند (ابراهیم‌زاده، ۱۳۹۳). بر این اساس، مهم‌ترین اصول آموزش بزرگسالان شامل مواردی چون نیاز به دانستن، خود - مفهومی فراگیر، نقش تجربه، آمادگی یادگیری، رویکرد به یادگیری و انگیزه برای یادگیری است (نولز، هولتون و اسوانسون، ۲۰۰۵). از این رو نظام آموزش بزرگسالان نیز مجموعه سازمان یافته‌ای است که می‌کوشد برای یادگیرندگان بزرگسال، برنامه‌های آموزشی پاره‌وقت یا تمام وقت تدارک ببیند تا آنان به توانمندی‌هایی برسند که بتوانند مسائلشان را حل کنند (چارویس، ۲۰۰۵). در هر حال، بی‌سوادی در همه سنین امری ناخشنود است، به‌ویژه برای افراد ۴۹-۱۰ ساله که عموماً فعالان عرصه اجتماعی هستند. بسیاری از مطالعات بیانگر آن است که علاوه بر لزوم توجه به تمهیدات و تسهیلات مادی و فیزیکی برای گسترش جنبش سوادآموزی، پرداختن به یادگیرندگان (سوادآموزان) و نیازها و علایق و مهارت‌آموزی آنان متناسب با محیط بسیار مهم است و حتی سازنده‌تر و اثربخش‌تر خواهد بود. یکی از دلایل اثربخش بودن سوادآموزی بزرگسالان، می‌تواند توجه به علاقه و مهارت‌آموزی آنان متناسب با بازار کار باشد. ایجاد شوق به یادگیری و عشق و علاقه در افرادی که در پی آموختن هستند و تبیین ضرورت و نیاز به سوادآموزی در اندیشه کسانی که به دنبال یادگرفتن نیستند، اهمیت فراوان دارد. اگرچه بسیاری بی‌سوادان و سوادآموزانی که می‌پذیرند یاد بگیرند، لکن در مراحل مختلف فرایند یادگیری به دلایل مختلف، از جمله متناسب نبودن محتوای کتاب‌ها با علایق و نیازهای آنان و انس نگرفتن با آن و نیز توانایی پایین آموزش‌دهندگان و فرصت کافی نداشتن و یا برنامه‌های آموزشی و مهارت‌محور نبودن آموزش‌ها، بهانه‌هایی را فراهم آورده تا آنان میانه راه، سفر یادگیری را به پایان برده و به مقصد نرسند (تورانی، ۱۳۹۴).

نظر به این که مخاطبان اصلی برنامه‌های آموزشی سازمان نهضت سوادآموزی، بی‌سوادان و کم‌سوادان ۴۹-۱۰ ساله هستند، باید با بررسی‌ها و طراحی‌های دقیق آموزشی، امکان انطباق محتوای آموزشی برنامه‌های مختلف را با تمرکز بر مهارت‌آموزی متناسب با بازار و محیط واقعی فراهم کرد. واقعیت این است که فعالیت‌های آموزشی ارائه شده باید مهارت‌محور باشد و گرنه دلسردی سوادآموزان و کاهش اثربخشی برنامه‌های آموزشی را سبب خواهد شد؛ بنابراین، بررسی علایق سوادآموزان و مهارت‌هایی که باید آموزش داده شود و اثرگذاری آن بر زندگی واقعی سوادآموزان حایز اهمیت شایانی است. از همین رو توجه به علایق آموزشی و مهارت‌های مورد نیاز برای آموزش بی‌سوادان و سوادآموزان و نیز بررسی و تبیین مهارت‌های مورد نیاز برای ارائه به سوادآموزان و میزان اثرگذاری آموزش مهارت‌ها بر زندگی فردی و اجتماعی آنان از مسئله اصلی این پژوهش است که به آن پرداخته شده است.

Kim, Miranda & Olaciregui

Knowles, Holton & Swanson

Jarvis

لیندا و جساپ (۲۰۰۰) در پژوهش خود نشان دادند عدم مشارکت بزرگسالان با متغیرهای دوست نداشتن تحصیل، عوامل مرتبط با درون کلاس، موانع موقعیتی، درک کم از نیازمندی‌ها، موانع روانی اجتماعی و عوامل مرتبط با خارج از کلاس ارتباط معناداری داشته است. طبق نتایج پژوهش با دارد و رابینسون (۲۰۰۳) رابطهٔ معنادار قوی‌ای و مشارکت در دوره‌ها و برنامه‌های «استفاده از مهارت‌های سواد در محیط کار» بین آموزشی بزرگسالان وجود داشته است. نتایج پژوهش دوبینز، هیگینز، پیرس، تایندی و تینکانی (۲۰۱۰) حاکی از آن بود که دانشجویانی که آموزش مهارت‌های اجتماعی را دریافت کرده بودند، از نظر رفتاری و تحصیلی در وضعیتی بهتر قرار داشتند. همچنین وو، لو، فنگ و لو (۲۰۱۰) ابراز داشتند که آموزش مهارت‌های زندگی باعث پیشرفت در رفتارهای اجتماعی و همچنین، بهبود وضعیت اجتماعی دانشجویان در آینده شده است. به منظور تشخیص عوامل انگیزشی و موانع مشارکت بزرگسالان در دوره‌های آموزشی، کالینز (۲۰۱۱) پژوهشی را انجام داد که به این نتایج دست یافت فاصلهٔ بین خانه و محل تحصیل، هزینهٔ دوره‌ها و ندانستن آنچه باید آموخته شود، موانع اصلی مشارکت بوده است. همچنین توسعهٔ شغلی و رویدادهای اصلی زندگی نقش کلیدی در انگیزه دادن به بزرگسالان برای شرکت و پیگیری در دوره‌ها را داشته است. نتایج پژوهش کسر، آکار و ییلدیریم (۲۰۱۱) در پژوهش خود نشان دادند که آموزش شش مضمون درک شهروندی فعال، پاسخ‌گویی اجتماعی، آگاهی بین فرهنگی، آگاهی از دموکراسی و حقوق بشر، مهارت‌های تفکر و تحقیق و مهارت‌های بین فردی، در آگاهی شهروندان از حقوق خود تأثیر بسزایی دارند. همین طور راتکلیف، ونق، دوستور و هایس (۲۰۱۴) در پژوهش خود اذعان داشتند آموزش مهارت‌های اجتماعی باعث افزایش مهارت‌های عاطفی و افزایش صلاحیت‌های اجتماعی و در کل بهبود روابط بین فردی افراد می‌شود. تاروگ (۲۰۱۷) در پژوهش خود به این نتیجه رسید که آموزش و پرورش به برنامه‌ای نیاز دارد که به آموزگاران آموزش می‌دهد تا چگونه از طریق گفتگو در کلاس درس حمایت و تقویت یک فرهنگ انتقادی را ایجاد کنند و شهروندی را تربیت کنند که توانایی استفاده از تخیل تفکر انتقادی خود را برای همکاری در یک جامعه چند فرهنگی داشته باشد. نتایج پژوهش گنگور (۲۰۲۰) نشان داد مشکلات موجود در آموزش مهارت‌های شغلی در مدارس، کمبود مواد و محتوای آموزشی، مشکلات زیرساخت‌های فناوری، ناسازگاری برنامه‌های آموزشی با نیازهای صنعت، عدم توانایی در سازگاری با تغییر مهارت‌های شغلی، گمراهی در انتخاب رشته حرفه‌ای و مشکلات مبتنی بر سیستم آموزشی مدرسه شناسایی شده است. اثرات ترکیبی

¶Linda & Jessup

¶Boudard & Rubenson

¶Dobbins, Higgins, Pierce, Tandy & Tincani

¶Wu, Lo, Feng & Lo

¶Collins

¶Kesar, Akar & Yildirim

¶Ratcliffe, Wong, Dossetor & Hayes

¶Twarog

¶Gungor

آموزش مهارت‌های عملکردی مبتنی بر رایانه‌ها و آموزش شناختی رایانه‌ای ۲۰ نفر دارای اختلال شناختی ۳ و افراد مسن بدون نقص، مناسب و باعث بهبودی عملکرد آن‌ها شده است که در پژوهش هاروی، زایاس-بازان، تیبیریچا، کالسترپ و زاجا (۲۰۲۲) به آن رسیده‌اند.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر شیوه اجرا آمیخته اکتشافی (کیفی و کمی) بود. جامعه پژوهش در بخش کیفی مدیران و آموزش‌دهندگان نهضت سوادآموزی استان سمنان در سال ۱۴۰۱ بودند که ۱۰ نفر طبق اصل اشباع نظری ۶۱ روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند و برای انتخاب مشارکت‌کنندگان ملاک تجربه عملی (افرادی که با موضوع مهارت-آموزی و مهارت‌محوری آشنایی دارند و همچنین در آموزش و پرورش سابقه آموزش به سوادآموزان یا مدیریت در این حوزه را داشته باشند) در نظر گرفته شد. جامعه بخش کمی آموزش‌دهندگان نهضت سوادآموزی استان سمنان در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ بودند که ۸۰ نفر با استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. ملاک ورود شامل داشتن حداقل ۳ سال سابقه تدریس و ملاک خروج شامل تمایل نداشتن شرکت‌کننده‌ها به ادامه همکاری در پژوهش و نداشتن حداقل ۳ سال سابقه بود. نحوه اجرای پژوهش بخش کیفی به این صورت بود که ابتدا از میان مدیران و آموزش‌دهندگان که پژوهشگر نسبت به آن‌ها شناخت داشت، تعدادی را پس از بررسی ملاک‌های ورود به مطالعه انتخاب و سپس از آن‌ها خواسته شد تا سایر افراد را معرفی نمایند و از میان آن‌ها نیز تعدادی پس از بررسی ملاک‌های ورود به مطالعه انتخاب شدند. برای نمونه‌ها اهمیت و ضرورت پژوهش بیان و درباره رعایت نکات اخلاقی به آنان اطمینان داده شد و در نهایت موافقت آن‌ها جهت شرکت در پژوهش اخذ شد.

برای گردآوری داده‌ها در بخش کیفی از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته^۱ بررسی اسناد موجود (کتاب، مقاله، پایان‌نامه‌های داخلی و خارجی) استفاده شد. مصاحبه‌ها با یک سؤال کلی در مورد ساختارها و زمینه‌های مهارت‌آموزی به سوادآموزان و دو سؤال جزئی‌تر برای نوع مهارت‌ها به سوادآموزان مطرح گردید و در مواقع لزوم از سؤال‌های کاوشگرانه استفاده شد. میانگین مدت

^۱Computer-based functional skills training

^۲Computer cognitive training

^۳Cognitive impairment

^۴Harvey, Zayas-Bazan, Tibiriçá, Kallestrup & Czaja

^۵Sequential Exploratory Mixed Method

^۶Theoretical Saturation

^۷Emistructured Interview

مصاحبه‌ها به صورت تقریب ۳۵ دقیقه بود. تمام فرایند انجام کار با کمک اساتید پژوهش انجام شد تا بر پژوهش از لحاظ شاخص‌های روانسنجی به ویژه روایی و پایایی خدشه‌ای وارد نشود. برای سنجش روایی علاوه بر اینکه مضامین سازمان-دهنده اصلی، فرعی و پایه همسو با مبانی نظری، پیشینه و اهداف پژوهش بود و تأیید شد، برای افزایش روایی، نظرها و رهنمودهای گروهی از خبرگان بررسی و در نتایج بکار برده شد. میزان پایایی با روش هولستی ۰/۸۶ محاسبه شد که حاکی از پایایی مطلوب بود. در بخش کمی از پرسشنامه محقق ساخته مبتنی بر مؤلفه‌های استخراجی از بخش کیفی استفاده شده است. پرسشنامه مهارت‌آموزی به سوادآموزان مشتمل بر ۳ زیرمقیاس و ۴۱ گویه می‌باشد. زیرمقیاس مهارت‌های زندگی شامل (گویه‌های ۱-۲۸)، مهارت‌های حقوق شهروندی (گویه‌های ۲۹-۳۹)، مهارت‌های عملی (گویه‌های ۴۰-۴۱) بود که بر اساس طیف لیکرت پنج گزینه‌ای از خیلی کم (۱) تا خیلی زیاد (۵) نمره‌گذاری و دامنه نمرات کل ابزار بین ۴۱ تا ۲۰۵ و نمره بالاتر نشان‌دهنده توجه بیشتر به مهارت‌آموزی است. ضریب آلفای کرونباخ برای هر یک از مؤلفه‌ها، شامل مهارت‌های زندگی (۰/۹۷)، مهارت‌های حقوق شهروندی (۰/۹۶) و مهارت‌های عملی (۰/۹۰) برآورد گردید.

در بخش کیفی، داده‌های به دست آمده، با استفاده از روش تحلیل مضمون به شیوه دستی کدگذاری شد. سپس کدهای اضافه و تکراری حذف و فرایند کاهش کدها تا جایی ادامه پیدا نمود که مؤلفه‌ها و طبقه گسترده‌تری به دست آمد و مؤلفه‌های آموزش مهارت‌آموزی به سوادآموزان شناسایی شد. در بخش کمی داده‌ها با استفاده از آمار توصیفی در نرم‌افزار SPSS 23 تحلیل گردید.

یافته‌ها

اطلاعات جمعیت‌شناسی مشارکت‌کننده‌های بخش کیفی (جنسیت، رشته تحصیلی، سابقه خدمت، سابقه مدیریت) در جدول (۱) ارائه شده است.

جدول (۱) ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان پژوهش

جنسیت	رشته تحصیلی	سابقه خدمت	سابقه مدیریت
زن	آموزش بزرگسالان	۱۸ سال	۲ سال
زن	روانشناسی	۴ سال	۴ سال
مرد	معارف اسلامی	۳۰ سال	۲۰ سال
زن	ادبیات فارسی	۲۰ سال	۵ سال
زن	فیزیولوژی گیاهان	۸ سال	۳ سال
زن	الهیات	۳ سال	-
زن	مدیریت دولتی	۳ سال	-
زن	روانشناسی	۵ سال	-
مرد	جغرافیا - برنامه‌ریزی روستایی	۲۸ سال	۲۴ سال
زن	ادبیات فارسی	-	۱۰ سال

جدول شماره (۲) نتایج حاصل از مؤلفه‌های آموزش مهارت‌آموزی به سوادآموزان نهضت سوادآموزی که بر اساس مصاحبه و اسناد و بر حسب مضمون‌های پایه و سازمان‌دهنده فرعی و اصلی طبقه‌بندی شده‌اند را نشان می‌دهد.

جدول (۲) مضمون‌های فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه الگوی مهارت‌آموزی سوادآموزان

مضمون‌های پایه (مؤلفه‌ها)	مضمون‌های سازمان‌دهنده فرعی (ابعاد)	مضمون‌های سازمان‌دهنده اصلی (ابعاد)	مضمون فراگیر (مفاهیم)
خودآگاهی؛ آگاهی از نقاط ضعف و قوت خویش؛ آگاهی از حقوق و مسئولیت‌های خود؛ بیان ارزش‌های خود؛ داشتن نگرش مثبت به خود و دیگران؛ عزت نفس؛ لذت بردن از زندگی؛ تشخیص رفتارهای مناسب زنانه و مردانه؛ برخورد مناسب با ناکامی‌ها و شکست‌ها؛ ارزشیابی از عملکرد خود؛ مهارت داشتن هدف؛ کنار آمدن با تغییر زندگی	مهارت فردی		
ارتباط کلامی و غیرکلامی مؤثر؛ ابراز وجود؛ غلبه بر کمرویی؛ گوش دادن مؤثر و درک احساسات دیگران؛ نه گفتن به خواسته‌های نامعقول دیگران؛ انعطاف-پذیری و مسئولیت‌پذیری در برقراری ارتباط؛ احترام به نظرات دیگران	مهارت ارتباطی		مهارت‌های زندگی
یادگیری فعال؛ جستجوی اطلاعات جدید؛ تلاش برای رفع محدودیت‌ها؛ توجه به دیدگاه‌های متفاوت؛ ابتکار عمل در زندگی	مهارت شناختی		مهارت‌های فردی
آزادی و عدالت برای همه؛ توجه به ارزش‌های اخلاقی و تربیتی؛ قرآن، احکام دینی و اخلاق اسلامی؛ زندگی ائمه و زندگی علمای دینی؛ اعمال مربوط به زیارت عتبات و خانه خدا؛ آشنایی با فرضیه امر به معروف و نهی از منکر	مهارت معنوی (دین و اخلاق)		
مقابله با ناکامی، غم و ترس؛ مقابله با هیجان‌های خود و دیگران؛ کنترل فشارهای روحی؛ کنترل خشم؛ استفاده مؤثر از اوقات فراغت؛ استفاده از سرگرمی‌های مناسب؛ کنترل استرس؛ مدیریت احساسات	مهارت سلامت روان		

مضمون های پایه (مؤلفه‌ها)	مضمون های سازمان دهنده فرعی (ابعاد)	مضمون های سازمان دهنده اصلی (ابعاد)	مضمون فراگیر (مفاهیم)
توجه به تغذیه؛ کنترل وزن؛ آرایستگی ظاهر؛ علاقه به شرکت در ورزش های تیمی؛ عادت خوب بهداشتی؛ آگاهی از بیماری های مسری مربوط به انسان و دام؛ انجام ورزش و تربیت بدنی با توجه به سن و موقعیت زندگی؛ آشنایی با فواید و اهمیت ورزش و شناخت اعضای بدن؛ آشنایی سوادآموزان با بیماری های پنهان و صعب‌العلاج (ایدز و ام. اس و ...); پیشگیری از بیماری ها، بهداشت دهان و دندان؛ آشنایی با شیوه های صحیح نگهداری مواد غذایی	مهارت بهداشت و سلامت جسمانی		
رشد مهارت های خواندن و نوشتن؛ به خاطر سپاری؛ یادگیری مفاهیم اولیه ریاضی و علوم؛ یادگیری عملی و تجربی؛ انجام عملیات بانکی به طور مستقل (استفاده از عابر بانک، همراه بانک، نوشتن چک و فیش بانکی و ...); مهارت خواندن و نوشتن زبان انگلیسی در سوادآموزان سنین پایین تر؛ مهارت نامه نگاری و انشانویسی	مهارت یادگیری		
مدیریت بر هزینه ها؛ آشنایی با اهمیت و نقش بیمه در زندگی؛ مدیریت پس انداز؛ ایجاد علاقه و مطالعه در زمینه مسائل اقتصادی	مهارت سواد مالی		
خودمدیریتی؛ نظم پذیری؛ قانون مندی؛ امانتداری؛ وظیفه شناسی؛ پیشرفت گرایی	مهارت قبول مسئولیت		
روش های کارهای شخصی با وسایل و ابزارهای جدید (کار با رایانه، دستگاه خودپرداز و ...); روش های نگهداری کالا و لوازم منزل (زندگی); استفاده از تلفن همراه، اینترنت و کامپیوتر	مهارت استفاده از فناوری		

مضمون های پایه (مؤلفه‌ها)	مضمون های سازمان دهنده فرعی (ابعاد)	مضمون های سازمان دهنده اصلی (ابعاد)	مضمون فراگیر (مفاهیم)
تنظیم و کنترل وقت؛ صرفه‌جویی در وقت؛ انجام به‌موقع کارها؛ استفاده زمان کمتر در کارها؛ یادگیری نوشتن و خواندن در یک زمان	مهارت مدیریت زمان		
آمادگی برای تغییر دادن تصمیم‌ها جهت انتخاب گزینه مناسب؛ گردآوری اطلاعات تا حد ممکن در هنگام تصمیم‌گیری؛ پایبند بودن به اجرای تصمیم و اطمینان از تصمیم‌های خود	مهارت تصمیم‌گیری		
انضباط مالی خانواده؛ روش‌های مصرف درست انرژی (آب، برق، تلفن، بنزین و ...); روش‌های مصرف درست و سرمایه‌گذاری درآمدهای خود؛ روش‌های خانه‌داری و حرفه‌آموزی از قبیل گلدوزی، خیاطی و آشپزی و ...	مهارت اقتصادی در خانواده	مهارت اقتصادی	
آشنایی با حرف و مشاغل؛ خوداشتغالی در کشاورزی، دامداری، باغداری؛ شناخت قوانین مربوط به خرید و فروش و مسائل مربوط به نحوه افزایش درآمد	مهارت اقتصادی در اشتغال		
نحوه حل تعارض؛ انتقاد پذیرفتن و انتقاد کردن؛ تسهیل مؤثر فعالیت‌های گروهی؛ کار با جمعیت‌های گوناگون؛ ارزش‌گذاری به تفاوت‌ها و شباهت‌ها در بین اعضای گروه؛ شرکت فعال و مؤثر و فعال در تعامل گروهی؛ آشنایی سوادآموزان با جرم و جنایت و معضلات آسیب‌های اجتماعی (مانند طلاق، روابط نامشروع و ...); اعتیاد به مواد مخدر و آثار زیان‌بار آن؛ توانمندسازی زنان؛ فضای مجازی و تأثیر آن بر افکار و رفتار جامعه؛ توجه به حضور زنان در فعالیت‌های اجتماعی	مهارت اجتماعی	مهارت‌های اجتماعی - فرهنگی	
همکاری و مشارکت با دیگران؛ دوست‌یابی و نگهداری دوستان؛ برقراری روابط صمیمی با دیگران؛ بیان واضح و روشن تفکرات؛ درک دیگران؛ توانایی برقراری ارتباط مؤثر با دیگران؛ احترام به افراد با دیدگاه‌ها، نژاد و	مهارت روابط بین فردی (مدیریت رابطه)		

مضمون های پایه (مؤلفه‌ها)	مضمون های سازمان دهنده فرعی (ابعاد)	مضمون های سازمان دهنده اصلی (ابعاد)	مضمون فراگیر (مفاهیم)
مذاهب گوناگون؛ تمجید و تحسین کردن دیگران؛ پذیرفتن تشویق و تحسین از طرف دیگران؛ رفتار سازگارانه، احترام‌آمیز و صادقانه با اعضای خانواده و دیگران			
آشنایی با ارزش‌های انسانی؛ دوری از ردآیل؛ ارج نهادن به حقوق و قوانین جامعه؛ ارج نهادن به قوانین حاکم بر زندگی در مرکز و خارج از آن	مهارت اخلاقی		
سبک و شیوه زندگی ایرانیان؛ شیوه‌های نگهداری از آثار و بناهای تاریخی و ملی؛ شناخت شخصیت‌های فرهنگی و تاریخی کشور؛ شناخت فرهنگ بومی؛ مشارکت فرهنگی در جامعه؛ آشنایی با آداب و رسوم و سنن اقوام ایرانی؛ آموزش فرهنگ دوست داشتن یکدیگر	مهارت فرهنگی		
شناخت هیجانات، احساسات و افکار خود و دیگران؛ مهارت گوش کردن و پاسخ‌دهی عاطفی مناسب به دیگران و گوش دادن فعالانه؛ احترام و پذیرش خود و دیگران	مهارت همدلی		
قانون اساسی و سایر قوانین جاری کشور به زبان ساده؛ انتخابات و نحوه برگزاری آن در کشور؛ اقوام مختلف کشور و زندگی آن‌ها و کشورهای همسایه؛ آشنایی با نقش دولت و مجلس شورای اسلامی	مهارت سیاسی		
مهارت همسررداری موفق؛ مهارت فرزندپروری؛ مهارت در مدیریت اقتصاد خانواده؛ ارائه اطلاعات درباره بلوغ فرزندان و نحوه صحیح برخورد با آن‌ها؛ وظایف و حقوق زوجین؛ عدالت در تقسیم وظایف زناشویی	مهارت خانواده موفق		

مضمون های پایه (مؤلفه‌ها)	مضمون های سازمان دهنده فرعی (ابعاد)	مضمون های سازمان دهنده اصلی (ابعاد)	مضمون فراگیر (مفاهیم)
چگونگی مقابله با حوادثی مانند آتش سوزی و زلزله؛ آشنایی با کمک های اولیه؛ تشخیص علائم ایمنی	مهارت رعایت و به- کارگیری نکات ایمنی		
فهم و قدردانی از تعامل فرهنگی؛ تلاش برای صلح؛ آشنایی با حقوق بشر؛ برقراری ارتباط با مردمان جوامع دیگر؛ اهمیت دادن و احترام گذاردن به ارزش ها زیربنایی قوانین بین الملل	مهارت شهروند جهانی شدن		
آگاهی از اصل بارزش بودن مردم؛ نشان دادن علاقه به منزلت و حقوق انسانی؛ رعایت عدالت و حمایت از آن؛ احترام گذاردن به حقوق و منافع فردی و اجتماعی و حمایت از آن؛ احترام به تساوی و حقوق اساسی افراد	مهارت درک اصول آزادی، عدالت و تساوی		
آگاهی مربوط به ترافیک؛ آگاهی مربوط به امنیت؛ رعایت نوبت هنگام سوار شدن به وسیله نقلیه؛ استفاده صحیح از وسایل حمل و نقل و مسافرت به طور مستقل؛ نشان دادن رفتار درست و آداب اجتماعی در مکان های عمومی	مهارت رفتارهای اجتماعی		
آشنایی با قوانین راهنمایی و رانندگی و تمرین در طرح- هایی مثل همیار پلیس؛ معرفی مراجع قانونی و آشنایی با وظایف آن ها؛ آشنایی سواد آموزان با قوانین و مقررات موجود در مورد کار کودکان	مهارت رعایت قوانین و مقررات		
تمرین توسعه فضای سبز در محیط خانه، داخل و خارج مرکز؛ آشنایی با اهمیت آب در محیط زیست و روش- های صرفه جویی آن؛ ارزش قائل شدن برای خاک و منابع ملی؛ بهره برداری صحیح از منابع طبیعی و روش- های حفظ و نگهداری طبیعت؛ آشنایی با فواید گونه- های گیاهی و جانوری	حفاظت از محیط- زیست	مهارت زیست- محیطی	
معرفی روش های کاهش آلودگی های زیست محیطی (آب، صوتی، جنگل ها و مراتع و ...); آشنایی با اهمیت	کاهش آلودگی		

مضمون فراگیر (مفاهیم)	مضمون‌های سازمان دهنده اصلی (ابعاد)	مضمون‌های سازمان دهنده فرعی (ابعاد)	مضمون‌های پایه (مؤلفه‌ها)
			بازیافت، انواع زباله و راه‌های تفکیک زباله؛ روش‌های پاکیزگی محیط زندگی شخص و اجتماعی
	مهارت حقوق اجتماعی	حمایت‌های مالی و درآمدی	آزادی در انتخاب مسکن؛ آزادی در انتخاب شغل؛ پرداخت حقوق و مزایای کافی؛ برخورداری از حداقل دستمزد و تأمین اجتماعی در صورت بیماری، سوانح، بی‌سرپرستی
مهارت‌های حقوق شهروندی	مهارت حقوق اجتماعی	حقوق آموزشی و بهداشتی	برخورداری از آموزش و پرورش رایگان؛ برخورداری از خدمات بهداشتی، درمانی و مراقبت‌های پزشکی؛ برخورداری از بیمه‌های درمانی و همگانی؛ حق حیات، سلامت و کیفیت زندگی؛ حق محیط‌زیست سالم و توسعه پایدار
مهارت‌های حقوق شهروندی	مهارت حقوق سیاسی	حقوق عضویت و مشارکت	حق برخورداری از وکیل؛ حق دادخواهی و مراجعه به دادگاه؛ حق بهره‌مندی از صلح، امنیت و اقتدار ملی؛ حق برخورداری از حمایت‌های قانونی برابر؛ حق مجازات به‌موجب قانون؛ حق برخورداری از دادخواهی عادلانه؛ حق اعتراض به تصمیمات قضایی و رسیدگی علنی و بدون تبعیض؛ بهره‌مندی از اصل برائت و حق دفاع؛ اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها؛ حق جبران خسارات ناشی از اشتباهات قضایی
مهارت حقوق سیاسی	مهارت حقوق سیاسی	حقوق شرکت در تجمعات	حق شرکت در انتخابات؛ حق انتخاب شدن در مشاغل سیاسی؛ حق دارا بودن تابعیت و برخورداری از شناسنامه حق برگزاری راهپیمایی و تظاهرات؛ حق داشتن حزب و تشکل سیاسی؛ حق مناظره بر سر مطالبات حزبی
مهارت مدنی	مهارت حقوق مدنی	آزادی عملکرد فردی	آزادی انتخاب مسکن و محل سکونت؛ آزادی مکاتبات؛ آزادی رفت و آمد؛ حق حریم خصوصی

مضمون های پایه (مؤلفه‌ها)	مضمون های سازمان دهنده فرعی (ابعاد)	مضمون های سازمان دهنده اصلی (ابعاد)	مضمون فراگیر (مفاهیم)
آزادی عقیده؛ آزادی مذهب؛ آزادی بیان؛ حق دسترسی به فضای مجازی و مطبوعات؛ حق دسترسی به اطلاعات؛ آزادی آموزش و پژوهش	آزادی اندیشه		
آزادی مالکیت؛ آزادی بازرگانی و صنعتی؛ حق اقتصاد شفاف و رقابتی؛ حق اشتغال و کار شایسته	آزادی اقتصادی و اجتماعی		
مساوات در پرداخت مالیات؛ مساوات از لحاظ اشتغال به مشاغل دولتی؛ مساوات در خدمت نظام وظیفه؛ حق کرامت و برابری انسانی؛ حق مساوات در مقابل قانون؛ حق مساوات در مقابل دادگاه‌ها؛ حق برخورداری از عدالت و به دور بودن از تبعیض بر اساس جنس و نژاد	حقوق مربوط به مساوات		
حق مورد احترام قرار گرفتن زبان و فرهنگ بومی؛ حق داشتن سنت‌ها و شیوه‌های زندگی متفاوت؛ حق داشتن ارتباط فرهنگی و بین‌المللی	حداقل حقوق فرهنگی پایه	مهارت حقوق فرهنگی	
نگهداری و حفاظت از آثار تاریخی و باستانی؛ حفاظت از فرهنگ و زبان اقلیت‌ها؛ حمایت از تشکیل خانواده و پاسداری از روابط خانوادگی؛ حمایت از تعلیم و تربیت شایسته	حمایت‌ها و حفاظت- های فرهنگی		
مهارت نمد دوزی؛ مهارت خیاطی؛ مهارت ویترای؛ مهارت رانندگی؛ مهارت نقاشی ساختمان؛ آشنایی با گیاهان دارویی و طب سنتی	مهارت‌های درآمدزا (حرفه‌آموزی)		
مهارت تأسیسات وسایل منزل؛ مهارت تغییر دکوراسیون منزل و ترکیب رنگ‌ها و کاربرد آن در منزل؛ آموزش و یادگیری پرورش گل و گیاه و انتقال به دیگران؛ روش نگهداری کالا و لوازم منزل	مهارت کاربردی منزل		مهارت‌های عملی

بر اساس نتایج جدول (۲) آموزش مهارت‌آموزی به سوادآموزان نهضت سوادآموزی شامل ۴۱ مضمون پایه، ۳ مضمون فراگیر مهارت‌های زندگی (مهارت فردی، مهارت اقتصادی، مهارت اجتماعی - فرهنگی، مهارت زیست‌محیطی)، مهارت‌های حقوق شهروندی (مهارت حقوق اجتماعی، مهارت حقوق سیاسی، مهارت حقوق مدنی، مهارت حقوق سیاسی) و مهارت‌های عملی (مهارت‌های درآمدزا و مهارت کاربردی در منزل) می‌باشد.

جدول (۳) شاخص‌های توصیفی میزان اثرگذاری دوره مهارت‌های زندگی بر زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان از دیدگاه آموزش‌دهندگان

میزان ارزیابی							مهارت جزئی	مهارت فرعی	مهارت کلی
فراوانی					انحراف معیار	میانگین			
خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم					
۲۹	۳۲	۱۹	-	-	۰/۷۶	۴/۱۲	مهارت فردی	مهارت‌های فردی -	مهارت زندگی
۳۵	۲۰	۲۰	-	-	۰/۸۱	۴/۱۸	مهارت ارتباطی		
۱۸	۳۹	۲۳	-	-	۰/۸۱	۳/۹۱	مهارت شناختی		
۴۶	۲۵	۹	-	-	۰/۶۹	۴/۴۶	مهارت معنوی (دین و اخلاق)		
۲۸	۲۴	۲۸	-	-	۰/۸۴	۴/۰۰	مهارت سلامت روان		
۳۴	۳۵	۱۲	-	-	۰/۶۹	۴/۲۸	مهارت بهداشت و سلامت جسمانی		
۳۱	۳۷	۱۲	-	-	۰/۶۹	۴/۲۳	مهارت یادگیری		
۲۲	۳۹	۱۹	-	-	۰/۷۱	۴/۰۳	مهارت سواد مالی		
۲۶	۳۲	۲۲	-	-	۰/۷۷	۴/۰۵	مهارت قبول مسئولیت		
۳۰	۲۷	۲۳	-	-	۰/۷۱	۳/۹۳	مهارت استفاده از فناوری		
۲۴	۲۹	۲۷	-	-	۰/۸۰	۳/۹۶	مهارت مدیریت زمان		
۲۸	۲۹	۲۳	-	-	۰/۸۰	۴/۰۶	مهارت تصمیم‌گیری		

میزان ارزیابی						میانگین	انحراف معیار	مهارت جزئی	مهارت فرعی	مهارت کلی
فراوانی										
خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم						
۲۵	۴۲	۱۳	-	-	۰/۶۷	۴/۱۵	مهارت اقتصادی در خانواده	مهارت های اقتصادی	مهارت های اجتماعی - فرهنگی	
۲۴	۲۲	۳۴	-	-	۰/۸۴	۳/۸۷	مهارت اقتصادی در اشتغال			
۱۶	۳۷	۲۷	-	-	۰/۷۲	۳/۸۶	مهارت اجتماعی			
۲۲	۳۹	۱۹	-	-	۰/۷۱	۳/۹۶	مهارت روابط بین فردی (مدیریت رابطه)			
۲۴	۳۳	۲۳	-	-	۰/۷۷	۴/۰۱	مهارت اخلاقی			
۲۲	۲۹	۲۹	-	-	۰/۷۹	۳/۹۱	مهارت فرهنگی			
۲۷	۲۹	۲۴	-	-	۰/۸۰	۴/۰۳	مهارت همدلی			
۱۹	۳۲	۲۹	-	-	۰/۷۶	۳/۸۷	مهارت سیاسی			
۲۳	۲۹	۲۸	-	-	۰/۸۰	۳/۹۳	مهارت خانواده موفق			
۳۶	۲۷	۱۷	-	-	۰/۷۸	۳/۷۶	مهارت رعایت و به-کارگیری نکات ایمنی			
۱۸	۳۶	۲۶	-	-	۰/۷۳	۳/۹۰	مهارت شهروند جهانی شدن			
۲۴	۳۲	۲۴	-	-	۰/۷۷	۴/۰۰	مهارت درک اصول آزادی، عدالت و تساوی			
۲۲	۳۵	۲۳	-	-	۰/۷۵	۳/۹۸	مهارت رفتارهای اجتماعی			

میزان ارزیابی						میانگین	انحراف معیار	مهارت جزئی	مهارت فرعی	مهارت کلی
فراوانی										
خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم						
۱۹	۳۲	۲۹	-	-	۰/۷۶	۳/۸۷	مهارت رعایت قوانین و مقررات			
۲۲	۲۷	۳۱	-	-	۰/۸۱	۳/۸۸	حفاظت از محیط‌زیست	مهارت‌های		
۲۶	۳۵	۱۹	-	-	۰/۷۴	۳/۹۱	کاهش آلودگی	زیست-محیطی		

یافته جدول (۳) نشان می‌دهد که از بین مهارت‌های فردی، بالاترین میانگین متعلق به مهارت معنوی (دین و اخلاق) است. این یافته حاکی از آن است که آموزش مهارت معنوی (دین و اخلاق) نسبت به سایر مهارت‌های فردی بیشترین تأثیر را بر زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان دارد. از بین مهارت‌های اقتصادی بیشترین میانگین متعلق به مهارت اقتصادی در خانواده می‌باشد. این یافته حاکی از آن است که از دیدگاه آموزش‌دهندگان، آموزش مهارت‌های اقتصادی در خانواده بیشترین تأثیر را بر زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان دارد و باید مورد توجه قرار گیرد. از بین مهارت‌های اجتماعی - فرهنگی، بیشترین میانگین متعلق به مهارت همدلی می‌باشد. این یافته نشان‌دهنده آن است که آموزش مهارت همدلی به سوادآموزان دارای بیشترین تأثیر بر زندگی فردی و اجتماعی آنان را دارد. از بین مهارت‌های زیست‌محیطی، مهارت کاهش آلودگی دارای بالاترین میانگین و بیشترین تأثیر بر زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان را به خود اختصاص داده است.

جدول (۴) شاخص‌های توصیفی میزان اثرگذاری دوره مهارت حقوق شهروندی بر زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان از دیدگاه آموزش‌دهندگان

میزان ارزیابی						میانگین	انحراف معیار	مهارت جزئی	مهارت فرعی	مهارت کلی
فراوانی										
خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم						
۲۶	۲۹	۲۵	-	-	۰/۸۰	۳/۹۸	حمایت‌های مالی و درآمدی			

مهارت‌های حقوق اجتماعی	حقوق آموزشی و بهداشتی	۴/۰۱	۰/۸۷	-	-	۱۹	۳۰	۳۱	
	حمایت‌های قضایی	۳/۹۱	۰/۷۸	-	-	۲۱	۲۸	۳۱	
مهارت‌های حقوق سیاسی	حقوق عضویت و مشارکت	۳/۹۶	۰/۷۷	-	-	۲۲	۳۳	۲۵	
	حقوق شرکت در تجمعات	۳/۹۷	۰/۸۰	-	-	۲۴	۲۷	۲۹	
مهارت حقوق شهروندی	آزادی عملکرد فردی	۳/۷۵	۰/۷۷	-	-	۱۶	۲۸	۳۶	
	آزادی اندیشه	۴/۰۵	۰/۷۷	-	-	۲۲	۳۲	۲۶	
	مهارت‌های حقوق مدنی	آزادی اقتصادی و اجتماعی	۳/۷۹	۰/۸۱	-	-	۱۹	۲۳	۳۸
	حقوق مربوط به مساوات	۴/۰۸	۰/۷۳	-	-	۱۸	۳۷	۲۵	
	مهارت‌های حقوق فرهنگی	حداقل حقوق فرهنگی پایه	۳/۹۶	۰/۸۱	-	-	۲۵	۲۷	۲۸
	حمایت‌ها و حفاظت- های فرهنگی	۳/۹۵	۰/۸۷	-	-	۲۰	۲۸	۳۲	

یافته جدول (۴) حاکی از آن است که از بین مهارت‌های حقوق اجتماعی، بالاترین میانگین متعلق به مهارت آموزشی و بهداشتی است. این یافته حاکی از آن است که آموزش مهارت آموزشی و بهداشتی نسبت به سایر مهارت‌های حقوق اجتماعی بیشترین تأثیر را بر زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان دارد. از بین مهارت‌های حقوق سیاسی بیشترین میانگین متعلق به مهارت شرکت در تجمعات می‌باشد. این یافته حاکی از آن است که از دیدگاه آموزش‌دهندگان، آموزش مهارت شرکت در تجمعات بیشترین تأثیر را بر زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان دارد و باید مورد توجه قرار گیرد. از بین مهارت‌های حقوق مدنی، بیشترین میانگین متعلق به مهارت حقوق مربوط به مساوات می‌باشد. این یافته نشان‌دهنده آن است که آموزش مهارت حقوق مربوط به مساوات به سوادآموزان دارای بیشترین تأثیر بر زندگی فردی و اجتماعی آنان را دارد. از بین مهارت‌های حقوق فرهنگی، مهارت حداقل حقوق فرهنگی پایه دارای بالاترین میانگین و بیشترین تأثیر بر زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان را به خود اختصاص داده است.

جدول (۵) شاخص‌های توصیفی میزان اثرگذاری دوره مهارت عملی بر زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان از دیدگاه آموزش‌دهندگان

میزان ارزیابی						میانگین	انحراف معیار	مهارت جزئی	مهارت کلی
فراوانی									
خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم					
۲۸	۲۸	۲۴	-	-	۰/۸۴	۴/۰۰	مهارت‌های درآمدزا (حرفه-آموزی)	مهارت‌های عملی	
۳۱	۲۷	۲۲	-	-	۰/۸۱	۴/۱۱	مهارت کاربردی منزل		

یافته جدول (۵) نشان می‌دهد که از بین مهارت‌های عملی، بالاترین میانگین متعلق به مهارت کاربردی در منزل است. میانگین این مهارت ($M=4/11$) و انحراف معیار آن ($0/81$) گزارش شده است. این یافته حاکی از آن است که آموزش مهارت کاربردی در منزل نسبت به آموزش مهارت درآمدزا بیشترین تأثیر را بر زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان دارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به الگوی طراحی شده در پژوهش، می‌توان گفت که سازمان نهضت سوادآموزی جهت برگزاری دوره‌های مهارت‌آموزی و اثربخش نمودن این دوره‌ها باید عوامل متعددی را در نظر داشته باشد، برنامه‌های فعلی خود را بازبینی و به عوامل مورد اشاره در برنامه‌ریزی خود توجه کند. در این راستا مهارت‌های زندگی، مهارت‌های حقوق شهروندی و مهارت کاربردی بزرگسالان باید مورد توجه ویژه قرار گیرد و فعالیت‌های این سازمان نیز در این زمینه انجام شود. چون داشتن مهارت در بهبود شرایط زندگی دنیای امروز نقش مهمی دارد که می‌توان از سازمان نهضت سوادآموزی به‌عنوان یک فرصت مناسب برای مهارت‌آموزی در جامعه نام برد. در این راستا راه‌اندازی مراکز یادگیری محلی، زمینه‌ای برای فراگیری مهارت‌های زندگی، مهارت ارتباط با جامعه و یادگیری حقوق شهروندی است.

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده یکی از مهارت‌های اصلی که در امر آموزش به سوادآموزان باید به آن توجه ویژه داشت مهارت‌های زندگی است. این مهارت شامل مهارت‌های فردی (مهارت فردی، مهارت ارتباطی، مهارت شناختی، مهارت معنوی، مهارت سلامت روان، مهارت بهداشت و سلامت جسمانی، مهارت یادگیری، مهارت سواد مالی، مهارت قبول مسئولیت، مهارت استفاده از فناوری، مهارت مدیریت زمان، مهارت تصمیم‌گیری)، مهارت اقتصادی (مهارت اقتصادی در خانواده، مهارت اقتصادی در اشتغال)، مهارت اجتماعی - فرهنگی (مهارت اجتماعی، مهارت روابط بین فردی، مهارت اخلاقی، مهارت فرهنگی، مهارت همدلی، مهارت سیاسی، مهارت خانواده موفق، مهارت رعایت و به‌کارگیری نکات ایمنی، مهارت شهروند جهانی شدن، مهارت درک اصول آزادی و عدالت و تساوی، مهارت رفتارهای اجتماعی، مهارت رعایت قوانین و مقررات)، مهارت زیست‌محیطی (حفاظت از محیط‌زیست و کاهش آلودگی) می‌باشد. این یافته با یافته‌های پژوهش‌هایی همچون دویینزو و همکاران (۲۰۱۰)؛ وو و همکاران (۲۰۱۹)؛ راتکلیف و همکاران (۲۰۱۴)؛ هاروی و همکاران (۲۰۲۲)؛ تورانی (۱۳۹۴) هم‌راستا است. آموزش بی‌سوادان در جهت توانمندسازی آنان بسیار مؤثر و مفید است. افراد بی‌سواد پس از کسب مهارت‌های مختلف مانند خواندن و نوشتن و حساب کردن، از آن‌ها در زندگی روزمره‌شان استفاده می‌کنند، افزایش اطلاعات و آگاهی سوادآموزان موجب تغییر نگرش آن‌ها در ابعاد مختلف زندگی اعم از بهداشتی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی می‌شود. این مسئله نشان می‌دهد که مهارت‌آموزی در زندگی روزمره سوادآموزان نقش مهمی ایفا می‌کند و کارکرد سواد و مهارت‌آموزی موجب افزایش سطح زندگی آنان در ابعاد مختلف می‌شود. سوادآموزی نباید تنها به خواندن و نوشتن و حساب کردن متکی شود، بلکه باید با استفاده توانمند کردن سوادآموزان و مهارت‌هایی که در مراکز آموزش داده می‌شود می‌توان آنان را با محیط پیرامون تطبیق داد و این آموزش‌ها به بهبود کیفیت زندگی آنان کمک کند. در حقیقت مهارت‌آموزی باید وسیله‌ای شود تا نیروی کارآمد و ماهر تربیت شود و سوادآموزان ضمن یادگیری سواد و مهارت به زندگی بهتر نائل شوند.

آموزش مهارت‌های زندگی، با ارتقای بهداشت روانی و آمادگی رفتاری، فرد را به رفتاری سالم و اجتماعی مجهز می‌کند. آمادگی رفتاری به سه عامل بستگی دارد: ۱) توانایی روانی - اجتماعی فرد که با یادگیری و تمرین مهارت‌های زندگی ایجاد می‌شود؛ ۲) احساس کفایت و کارآمدی فرد در زمینه مهارت‌های زندگی؛ ۳) قصد و تمایل فرد برای اجرای مهارت‌ها. با توجه به اثربخشی برنامه آموزش مهارت‌های زندگی در کاهش عوامل خطر ساز فردی و تمایل سوادآموزان به زندگی بهتر، ایجاد بستر مناسب برای آموزش مهارت‌های زندگی در مراکز نهضت سوادآموزی اهمیت فراوانی دارد. لذا پیشنهاد می‌شود

سازمان نهضت سوادآموزی با درک اهمیت این موضوع، آموزش این مهارت‌ها را در دستور کار خود قرار داده و زمینه توسعه این نوع آموزش‌ها را فراهم سازد.

آموزش مهارت‌های زندگی بر آگاه‌سازی سوادآموزان نسبت به حقوقی که دارند تأکید بسیاری دارد و هدف آن آشنا کردن سوادآموزان با حقوقشان به‌عنوان یک شهروند است و آموزش مهارت‌های زندگی می‌تواند سوادآموزان را به این باور برساند که هر فردی از هر سطحی از اجتماع با هر مقدار سواد حق دارد نظر شخصی خود را بگوید. کم بودن سواد به معنای از دست دادن حقوق شهروندی چون رأی دادن نمی‌باشد البته درباره این مهارت باید به این نکته اشاره داشت که افزایش عزت‌نفس در آن بی‌تأثیر نیست بدین معنی که فرد با بهبود عزت‌نفس خویش به این باور می‌رسد که حق دارد در سرنوشت کشور و شهر خود نقشی داشته باشد و دیگران باید به حقوق او به‌عنوان یک شهروند احترام بگذارند و به این باور می‌رسد که او در سایه تحصیلات خود می‌تواند تصمیم‌گیری بهتری را انجام دهد و از مطالب آموخته در جای مناسب خود استفاده بکند در حقیقت می‌توان گفت که شناخت حقوق شهروندی به‌تنهایی کافی نمی‌باشد بلکه باید فرد قدرت تصمیم‌گیری درست را داشته باشد و بر این باور باشد که می‌تواند در شرایط مختلف تصمیمات مناسب اتخاذ کند و باید تصمیمات مناسب اتخاذ کند همان‌گونه که مشاهده می‌شود هیچ یک از مهارت‌های ذکر شده در این پژوهش را نمی‌توان جدا از یکدیگر تصور کرد و آن‌ها لازم و ملزوم یکدیگرند. آنچه مشخص است سواد به‌عنوان عاملی است که می‌تواند تحریک‌کننده هر یک از آن‌ها باشد و به فرد این قدرت را بدهد که خود را بیشتر از پیش باور کند و آموزش مهارت‌های زندگی نیز این توانایی را به سوادآموز می‌دهد تا مهارت‌های خود را بشناسد و به‌درستی از آنان کمک بگیرد شایان ذکر است که بهبود مهارت‌ها این انگیزه را در فرد بر می‌انگیزد که باید سواد خود را همواره بهبود بخشد و این که انسان برای مستقل بودن و کامل بودن نیاز به آموزش و کسب مهارت بیشتر دارد.

مهارت اصلی دیگر که در امر آموزش به سوادآموزان باید به آن توجه ویژه داشت مهارت‌های حقوق شهروندی است که این مهارت شامل مهارت حقوق اجتماعی (حمایت‌های مالی و درآمدی، حقوق آموزشی و بهداشتی، حمایت‌های قضایی)، مهارت حقوق سیاسی (حقوق عضویت و مشارکت، حقوق شرکت در تجمعات)، مهارت حقوق مدنی (آزادی عملکرد فردی، آزادی اندیشه، آزادی اقتصادی و اجتماعی، حقوق مربوط به مساوات)، مهارت حقوق فرهنگی (حداقل حقوق فرهنگی پایه، حمایت‌ها و حفاظت‌های فرهنگی) است. این یافته با نتایج پژوهش‌های تاروگ (۲۰۱۷) و کسر و همکاران (۲۰۱۱) همراستا است.

اولین بعد شناسایی شده آموزش حقوق شهروندی، حقوق اجتماعی یا مؤلفه‌های (حمایت‌های مالی و درآمدی، حقوق آموزشی و بهداشتی، حمایت‌های قضایی) بود. حقوق اجتماعی شهروندی مسائلی چون حق برخورداری از رفاه و خدمات اجتماعی، اشتغال، آموزش، امنیت، تأمین اجتماعی، انجام تکالیف گروهی (مشارکت اجتماعی) را در بر می‌گیرد. تربیت شهروندان (سوادآموزان) فعال و مسئول کمک بزرگی به پیشرفت فردی و اجتماعی است. سازمان نهضت سوادآموزی باید به گونه‌ای عملی و در جریان ارتباط‌های سوادآموزان با یکدیگر و با سایر افراد و گروه‌ها از آنان شهروندانی فعال و مسئول بسازد. از آنجاکه ادراک افراد از حقوق و مسئولیت‌های شهروندی متفاوت (و گاهی متعارض) است، همه افراد نیازمند آموزش شهروندی برای کنش و واکنش مسالمت‌آمیز در برخورد با تفاوت‌ها هستند. این آموزش‌ها می‌تواند در برگیرنده راهبردهای گفت و گو، مصالحه، آگاهی یافتن از فواید تفاوت‌های فردی و اجتماعی، رشد ویژگی‌های درونی، پذیرش تفاوت‌ها و آگاهی از تعارض‌های تهدیدکننده حقوق انسانی (مانند نژادپرستی، تبعیض جنسی، برتری‌بینی گروه‌های معین اجتماعی و فرهنگی و تعصبات فرقه‌گرایانه) و ضرورت مقابله با آنهاست.

دومین بعد آموزش حقوق شهروندی عبارت بود از آموزش حقوق سیاسی شهروندی با مؤلفه‌های (حقوق عضویت و مشارکت؛ حقوق شرکت در تجمعات). بعد حقوق سیاسی شهروندی، مسائل حق رأی و مشارکت سیاسی شهروندان است؛ به عبارت دیگر، شهروندی سیاسی، به حقوق و وظایف سیاسی اشاره دارد که در قالب نظام سیاسی تبلور پیدا می‌کند. تعلیم و تربیت سیاسی بدین معنا است که سوادآموزان پرورش یابند که به مشارکت‌کنندگان سیاسی فعال و کنشگر در این مرز و بوم تبدیل شوند، از این رو آموزش حقوق سیاسی شهروندی برای آماده‌سازی سوادآموزان برای مشارکت‌های سیاسی و اجتماعی، حق شرکت در انتخابات، حق انتخاب شدن در مشاغل سیاسی، حق دارا بودن تابعیت و برخورداری از شناسنامه، حق برگزاری راهپیمایی و تظاهرات، حق داشتن حزب و تشکل سیاسی، حق مناظره و مصالحه بر سر مطالبات حزبی، میهن‌پرستی نه تنها لازم، بلکه یک ارزش و الگو است که باید در نظام نهضت سوادآموزی به آن توجه ویژه‌ای مبذول شود.

سومین بعد آموزش حقوق شهروندی، حقوق مدنی با مؤلفه‌های (آزادی عملکرد فردی، آزادی اندیشه، آزادی اقتصادی و اجتماعی، حقوق مربوط به مساوات) می‌باشد. حقوق مدنی شهروندی، ارزش‌های اساسی جامعه، حدود تصمیم‌گیری‌های دولتی در ارتباط با افراد شهروند، حقوق و تعاملات گروه‌های ویژه و ذینفع را مشخص می‌کند. آموزش بعد حقوق مدنی شهروندی، عواملی نظیر آزادی در گفتار، برابری در مقابل قانون، آزادی در تعاملات و ارتباطات به معنای عام و همچنین جریان آزادانه دسترسی به اطلاعات، مساوات از لحاظ اشتغال به مشاغل دولتی، مساوات در خدمت نظام وظیفه، حق کرامت و برابری انسانی، مساوات در مقابل قانون و دادگاه‌ها و حق برخورداری از عدالت و به دور بودن از تبعیض بر اساس جنس و نژاد را شامل می‌گردد که در نظام نهضت سوادآموزی باید مورد توجه تمام مسئولان قرار گیرد.

یکی دیگر از ابعاد آموزش حقوق شهروندی، حقوق فرهنگی با مؤلفه‌های (حداقل حقوق فرهنگی پایه، حمایت‌ها و حفاظت-های فرهنگی) می‌باشد. بعد حقوق فرهنگی شهروندی، به شیوه‌ای از فرآیند گسترش تنوع فرهنگی اشاره می‌کنند که با موضوعاتی نظیر توانایی پذیرش فرهنگ‌های دیگر، مهاجرت جهانی، ایفای نقش در ساختار فرهنگی خویش (مشارکت فرهنگی)، افزایش تحرک و تغییرپذیری، حق مراعات اخلاق علمی و پرهیز از سرقت ادبی، حق مورد احترام قرار گرفتن زبان و فرهنگ بومی، حق داشتن سنت‌ها و شیوه‌های زندگی متفاوت، حق داشتن ارتباط فرهنگی و بین‌المللی، نگهداری و حفاظت از آثار تاریخی و باستانی، حفاظت از فرهنگ و زبان اقلیت‌ها، حمایت از تشکیل خانواده و پاسداری از روابط خانوادگی و حمایت از تعلیم و تربیت شایسته همراه است که آموزش این موارد به سوادآموزان از وظایف اساسی نظام نهضت سوادآموزی است.

مهارت‌های عملی یکی دیگر از مهارت‌های اصلی است که سوادآموزان به یادگیری آن نیاز دارند و شامل مهارت‌های درآمدزا و مهارت کاربردی در منزل است. نتایج یافته‌های (پرین، ۲۰۰۰) این یافته را تأیید می‌کند. در این زمینه باید به این مسئله توجه نمود که برنامه‌های آموزشی برای بزرگسالان زمانی پایدار است که آموزش و عمل یکی شوند و در اهداف کلاس درس گنجانده شود به عبارت دیگر آموزش‌هایی که در مراکز یادگیری سوادآموزی داده می‌شود باید به سمت مهارت‌های درآمدزا و اشتغال‌پذیری یا همان حرفه‌آموزی سوق داده شود. البته در این زمینه برنامه ادغام شده سوادآموزی با توسعه حرفه‌ای کار در بسیاری از برنامه‌های آموزشی افزایش یافته است. لیکن باید حمایت بیشتری از آموزش حرفه‌ای ترکیب شده با کارگاه‌های حرفه‌ای شغلی صورت گیرد. چون نتایج بسیاری از پژوهش‌ها نشان دهنده آن است که بدون تمرکز بر انتقال آموزش در محیط‌های شغلی مرتبط با زندگی تحصیلی و شغلی فرد بزرگسال، کیفیت نتایج آموزش پایین خواهد آمد

(کلارک، ۲۰۱۳). از سوی دیگر، بسیاری از افراد با هدف دستیابی به اهداف و منافع شخصی در سازمان نهضت سوادآموزی ثبت نام می‌کنند. انتظارات این گروه از دریافت خدمات سازمان‌های آموزشی این است که با کسب آموزش، گزینه‌های بازار کار خود را افزایش دهند یا به دلیل انگیزه کسب احترام اجتماعی و اهدافی از این دست به این سمت روی می‌آورند.

نتایج بخش کمی نشان داد که از بین مهارت‌های شناسایی شده، آموزش مهارت‌های معنوی، مهارت اقتصادی در خانواده، همدلی، کاهش آلودگی، مهارت آموزشی و بهداشتی، مهارت شرکت در تجمعات، مهارت حقوق مربوط به مساوات، مهارت حداقل حقوق فرهنگی پایه و مهارت کاربردی در منزل بیشترین تأثیر را بر زندگی فردی و اجتماعی سوادآموزان دارد. این یافته‌ها بدان معناست که آموزش‌دهندگان معتقدند که نهضت سوادآموزی در آموزش‌های خود باید بر آموزش مهارت معنوی شامل (آزادی و عدالت برای همه؛ توجه به ارزش‌های اخلاقی و تربیتی؛ قرآن، احکام دینی و اخلاق اسلامی؛ زندگی ائمه و زندگی علمای دینی؛ اعمال مربوط به زیارت عتبات و خانه خدا؛ آشنایی با فرضیه امر به معروف و نهی از منکر)؛ مهارت‌ها اقتصادی در خانواده (انضباط مالی خانواده؛ روش‌های مصرف درست انرژی (آب، برق، تلفن، بنزین و ...))؛ روش‌های مصرف درست و سرمایه‌گذاری درآمد‌های خود؛ روش‌های خانه‌داری و حرفه‌آموزی از قبیل گلدوزی، خیاطی و آشپزی؛ مهارت همدلی (همکاری و مشارکت با دیگران؛ دوست‌یابی و نگهداری دوستان؛ برقراری روابط صمیمی با دیگران؛ بیان واضح و روشن تفکرات؛ درک دیگران؛ توانایی برقراری ارتباط مؤثر با دیگران؛ احترام به افراد با دیدگاه‌ها، نژاد و مذاهب گوناگون؛ تمجید و تحسین کردن دیگران؛ پذیرفتن تشویق و تحسین از طرف دیگران؛ رفتار سازگارانه، احترام‌آمیز و صادقانه با اعضای خانواده و دیگران)؛ مهارت کاهش آلودگی (معرفی روش‌های کاهش آلودگی‌های زیست‌محیطی آب، صوتی، جنگل‌ها و مراتع و ...؛ آشنایی با اهمیت بازیافت، انواع زباله و راه‌های تفکیک زباله؛ روش‌های پاکیزگی محیط زندگی شخص و اجتماعی)؛ مهارت آموزشی و بهداشتی (برخورداری از آموزش و پرورش رایگان؛ برخورداری از خدمات بهداشتی، درمانی و مراقبت‌های پزشکی؛ برخورداری از بیمه‌های درمانی و همگانی؛ حق حیات، سلامت و کیفیت زندگی؛ حق محیط‌زیست سالم و توسعه پایدار)؛ مهارت شرکت در تجمعات (حق برگزاری راهپیمایی و تظاهرات؛ حق داشتن حزب و تشکل سیاسی؛ حق مناظره بر سر مطالبات حزبی)؛ مهارت حقوق مربوط به مساوات (مساوات در پرداخت مالیات؛ مساوات از لحاظ اشتغال به مشاغل دولتی؛ مساوات در خدمت نظام‌وظیفه؛ حق کرامت و برابری انسانی؛ حق مساوات در مقابل قانون؛ حق مساوات در مقابل دادگاه‌ها؛ حق برخورداری از عدالت و به دور بودن از تبعیض بر اساس جنس و نژاد)؛ حقوق فرهنگی پایه (حق مورد احترام قرار گرفتن زبان و فرهنگ بومی؛ حق داشتن سنت‌ها و شیوه‌های زندگی متفاوت؛ حق داشتن ارتباط فرهنگی و بین‌المللی)؛ مهارت کاربردی در منزل (مهارت تعمیر و راه‌اندازی تأسیسات وسایل منزل؛ مهارت تغییر دکوراسیون منزل و ترکیب رنگ‌ها و کاربرد آن در منزل؛ آموزش و یادگیری پرورش گل و گیاه و انتقال به دیگران؛ روش نگهداری کالا و لوازم منزل) تمرکز بیشتری داشته باشد.

۱. منابع
۲. ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۹۳). آموزش بزرگسالان. تهران: انتشارات پیام نور.
۳. باقرزاده، علی (۱۳۹۳). ۲۰ میلیون بی‌سواد مطلق و کم‌سواد در ایران؛ ۳ گروه بیشترین بازماندگان از تحصیل. خبرگزاری تسنیم. ۲۳ اردیبهشت، شماره خبر: ۳۶۷۵۹۵.
۴. تورانی، حیدر (۱۳۹۴). بی‌سوادان و سوادآموزان گروه سنی ۴۹-۱۰ ساله. فصلنامه نوآوری آموزشی، ۱۵(۵۷)، ۱۱۹-۱۴۲.
۵. خادمی، ملوک؛ کدخدایی، محبوبه السادات و آیام، زویا (۱۳۹۵). بررسی رابطه بین سبک شناختی و ابعاد انگیزشی، رفتاری و شناختی اطلاع‌جویی در دانش‌آموزان مقطع متوسطه. اندیشه‌های نوین تربیتی. ۱۲(۳)، ۲۱۹-۲۰۲.
۶. شایگان، فریبا (۱۳۸۸). بررسی عوامل مؤثر بر خواب آلودگی دانشجویان در کلاس درس. پژوهش‌های مدیریت انتظامی، مطالعات مدیریت انتظامی، ۴(۳)، ۳۶۲-۳۴۲.
7. Aksakal, B., & Kazu, I. Y. (2015). Comparison of adult education policies in Turkey and European Union. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 177, 235-239.
8. Boudard, E., & Rubenson, K. (2003). Revisiting major determinants of participation in adult education with a direct measure of literacy skills. *International Journal of Educational Research*, 39(3), 265-281.
9. Bruce, C. D., Esmonde, I., Ross, J., Dookie, L., & Beatty, R. (2010). The effects of sustained classroom-embedded teacher professional learning on teacher efficacy and related student achievement. *Teaching and teacher education*, 26(8), 1598-1608.
10. Clarke, N. (2013). Transfer of training: The missing link in training and the quality of adult social care. *Health & social care in the community*, 21(1), 15-25.
11. Collins, P. M. (2011). Motives for and barriers to participation in postsecondary educational attainment in northern Wisconsin (Doctoral dissertation, University of Wisconsin--Stout).
12. Dimitrescu, M., Sârbu, L. V., & Lacroix, Y. (2015). European trends for adult's education in lifelong learning strategy: modern methods and Romanian skills in training management. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 180, 1161-1169.
13. Dobbins, N., Higgins, K., Pierce, T., Tandy, R. D., & Tincani, M. (2010). An analysis of social skills instruction provided in teacher education and in-service training programs for general and special educators. *Remedial and Special Education*, 31(5), 358-367.
14. Gungor, G. (2020). Problems and solution suggestions encountered in vocational skill training in vocational high schools: Teachers' views. *European Journal of Education Studies*, 7(4).
15. Harvey, P. D., Zayas-Bazan, M., Tibiriçá, L., Kallestrup, P., & Czaja, S. J. (2022). Improvements in Cognitive Performance with Computerized

- Training in Older People with and Without Cognitive Impairment: Synergistic Effects of Skills-Focused and Cognitive-Focused Strategies. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 30(6), 717-726.
16. Hubackova, S., & Semradova, I. (2014). Research study on motivation in adult education. *Procedia-social and behavioral sciences*, 159, 396-400.
 17. Jarvis, M. (2005). *The psychology of effective learning and teaching*. Nelson Thornes.
 18. Keser, F., Akar, H., & Yildirim, A. (2011). The role of extracurricular activities in active citizenship education. *Journal of curriculum studies*, 43(6), 809-837.
 19. Kim, P., Miranda, T., & Olaciregui, C. (2008). Pocket school: Exploring mobile technology as a sustainable literacy education option for underserved indigenous children in Latin America. *International Journal of Educational Development*, 28(4), 435-445.
 20. Knowles, M. S., Holton, E., & Swanson, R. (2005). *The adult learner: the definitive classic in adult education and human resource development* (6th). Burlington, MA: Elsevier.
 21. Linda, L. & K. Jessup (2000). *Barriers to Youth in Acquiring Literacy Assistance*. Funded by the National Literacy Secretariat Human Resources Development Government of Canada.
 22. Neumark, D., Johnson, H., Li, Q., & Schiff, E. (2011). *An Assessment of Labor Force Projections through 2018: Will Workers Have the Education Needed for the Available Jobs?* AARP.
 23. Ratcliffe, B., Wong, M., Dossetor, D., & Hayes, S. (2014). Teaching social-emotional skills to school-aged children with Autism Spectrum Disorder: A treatment versus control trial in 41 mainstream schools. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 8(12), 1722-1733.
 24. Twarog, K. (2017). Citizenship education: cultivating a critical capacity to implement universal values nationally. *Sociální pedagogika| Social Education*, 5(1), 29-47.
 25. UNESCO . (1997). *What is adult education?* Fifth International Conference on Adult Education. Hamburg, July 14-18, 1997. *Adult Learning: A Key for the Twenty-First Century*, 1-3.
 26. Wu, C. Y., Lo, Y. Y., Feng, H., & Lo, Y. (2010). Social skills training for Taiwanese students at risk for emotional and behavioral disorders. *Journal of emotional and Behavioral Disorders*, 18(3), 162-177.